

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Reiau aici câteva constatări datorate descoperirii unei broșuri ca și necunoscute și de care publicul mai larg de azi nu a avut cunoștință din cauza unei difuzări foarte restrânse, dar și din aceea a datei la care ea apăruse, devenită ca și prohibitivă în anii dictaturii comuniste. Între niște coperti modeste și cu o hârtie ieftină, într-un format de 25x17cm, se întrunea, la limita anilor 1941-1942, culegerea unei suite de cinci conferințe susținute la Radio București cu prilejul împlinirii în 1941 a 20 de ani de activitate a Școlii Române din Roma, pe a cărei clădire se poate citi și astăzi numele italian al instituției: „Accademia di Romania”. Am comentat acel document în nr. 4 din 2002 al Anuarului Institutului Român de Cultură și Cercetare Umanistă din Veneția (p.234-241; serie inițiată și continuată până în anul 2003 inclusiv de colegul Ion Bulei, al cărui mandat de director al Institutului Român din Veneția a expirat în aprilie același an), în ideea de a face cunoscute prezențele și formarea personalităților românești savante din acel interval de ridicare a elitelor noastre pe trepte europene.

Așadar, chiar pe la începutul celui de al doilea război mondial din secolul al XX-lea, câțiva încă tineri membri ai elitei intelectuale românești comunicau direct, prin radio, publicului vremii, gândurile lor privind rolul avut până atunci de Școala Română din Roma la doar 20 de ani de la întemeiere. Conferențarii de atunci făceau parte din ceea ce se numea Asociația academică „Vasile Pârvan” a foștilor membri ai Școlii Române din Roma, reprezentată pe coperta broșurii de o bufniță înconjurată de inițialele numitei asociații (AFMSRR). Asociația, împreună cu simbolul ei exprimând parcă un surâs discret și inteligent, avea să dispară câțiva ani mai târziu împreună cu tot ceea ce se numește azi (fără încă o existență și funcționare eficientă după un trecut atât de dramatic), „societate civilă”, într-o

România devenită comunistă, și căzând într-o uitare ca și totală, de neconceput într-o societate firească.

Întorcându-ne la aniversarea din 1941, este de înțeles că Asociația era pe drept cuvânt mândră de ceea ce realizase Școala Română din Roma într-un timp atât de scurt, pentru țară, cu deosebire în domeniul științelor umane și artelor. Pe scurt, conținutul culegerii de conferințe susținute atunci la radio rămâne de un interes aparte pentru starea și poziția elitei culturii și lumii savante române în propria țară și în comparație directă cu cea europeană. Comparație posibilă calitativ, nivelul contactelor și cunoașterilor fiind cel normal al vremii unor deschideri universale ca și complete pe de o parte, iar pe de alta, vârsta consacrării profesionale corespunzând, în cazul conferențiarilor radiofonici români de atunci (între 34 și 47 de ani), celei deja obișnuite lumii academice din mai toate domeniile în țările civilizate de atunci.

Așadar, sub titlul *Douăzeci de ani de activitate a Școlii Române din Roma. Cinci conferințe la Radio de Alexandru Marcu, Radu Vulpe, D.M. Pippidi, Mihail Berța, Horia Teodoru*, apăreau, cel mai târziu în 1942 (fără an și loc de apariție; lucrare citată mai jos „20”), sub egida Asociației academice evocate anterior, în 48 de pagini, textele conferințelor susținute de aceia la Radio București „pe viu” în primăvara anului 1941. Mă voi opri, în cele ce urmează, doar la ceea ce privește obiectul cărții de față, studiul arheologic și istoric al antichității, cu deosebire al celei clasice. Or, înființarea Școlii Române din Roma a fost legată cu prioritate de acest obiectiv, înseși numele personalităților direct implicate, mai întâi cel al lui Vasile Pârvan și apoi cele ale primilor doi conferențieri ce s-au pronunțat publicului în 1941, arătând clar direcția cea mai importantă a funcției Școlii.

În acest sens, conferința introductivă datorată lui **Alexandru Marcu** (1894-1955), cunoscut ca eminent italianist și creator de școală în domeniu, aducea privirea generală asupra specializării care ne interesează. La acea dată, Alexandru Marcu era profesor la Universitatea din București și ministru subsecretar de stat la Ministerul Propagandei Naționale. Este probabil că în

această din urmă calitate îi revenea deschiderea seriei de conferințe. Pe de altă parte, revăzând istoria Școlii, însuși faptul că, la întemeierea ei, Alexandru Marcu l-a secondat în toate și eficient pe Vasile Pârvan, îl îndreptățea să deschidă seria aniversară din 1941. Se poate constata dealtfel din lectura discursului său că prezentarea pe care o oferea auditoriului nu se subsuma politicului ci doar laturii profesionale. Așadar, Alexandru Marcu spunea atunci, între altele, că, alături de „școlile” franceză, germană, britanică, spaniolă, americană, belgiană, olandeză, „toate statele de cultură afirmată sau în devenire, își au un institut similar la Roma, întru sporul său de prestigiu prin ele, dar și drept consecință a mijloacelor excepționale de lucru, pe care le oferă monumentele, galeriile de tablouri, bibliotecile, Universitățile și Academile de tot felul. În total douăzeci și unu de institute similare străine, șasesprezece institute pontificale de studii superioare și academii private cu existență mai modestă, pe lângă cele patruzeci și șapte de Colegii teologice, se puteau număra încă de acum un deceniu la Roma.” („20”, p. 7).

Existau așadar, atunci, la Roma, inclusiv potrivit spuselor lui A. Marcu, 21 de instituții străine de formare superioară și de cercetare, printre care, din 1921, avea să se numere desigur Școala Română din Roma, „Accademia di Romania”. Ceva mai la vale, autorul comunicării radiofonice directe explica pe scurt istoria fundării Școlii, datorate „bunei înțelegeri a guvernului italian și român, ajutate de îndemnul și prestigiul unor oameni de cultură ca Ion Bianu, Duiliu Zamfirescu, Nicolae Iorga și Vasile Pârvan, meniți, aceștia doi din urmă, să poarte fala creației științifice românești, unul la Roma, adică Pârvan și celălalt la Paris, în calitate de director al Școlii gemene de la Fontenay-aux-Roses.” („20”, p. 8).

Dar, dincolo de inițiativele și demersurile oamenilor politici și savanților evocați mai înainte pentru fundarea Școlii Române din Roma, acest discurs-ouvertură pentru cele patru discursuri-acte care îi urmau ca într-o compoziție clasică tradițională conține o afirmație-document pe care istoria trebuie

să o rețină: „Cel ce vorbește acum spre a evoca aceste date, cu prilejul ciclului determinat de Asociația Vasile Pârvan a Foștilor Membri ai Școlii Române din Roma, la împlinirea a douăzeci de ani de la înființare, trăiește încă, în aceeaș pătrundere de totală sinceritate, puternica emoție a întâlnirii sale cu Vasile Pârvan la Roma, când, singuri noi, cu profesorul și arheologul italian Giuseppe Lugli, prietenul bun de totdeauna al Școlii, ne-am străduit și am isbit să dăm început acestui nobil gând, devenit astăzi instituția noastră de mândrie națională în străinătate.” („20”, p. 8). Prin urmare, voi nota că, în prezența unuia dintre primii membri ai viitoarei Școli Române din Roma, cei care fundau noua instituție și principiile ei erau doi mari savanți într-ale antichității clasice de la începutul secolului al XX-lea: Vasile Pârvan de la București și Giuseppe Lugli de la Roma.

Hotărârea odată luată, ideea cotutelei Ministerului Instrucțiunii Publice și a Academiei Române împreună cu sprijinul Băncii Naționale a României au avut drept rezultat edificiul impozant amplasat în Villa Borghese, numit Accademia di Romania, așa cum se poate citi și astăzi pe frontonul intrării principale, clădire datorată arhitectului Petre Antonescu, precum și construirea personalității acestei instituții cu totul noi pentru țară și deschiderea ei către lumea savantă. Reluând în acest spirit câteva alte cuvinte din conferința jubiliară a lui Alexandru Marcu, sunt de amintit seriile de tineri savanți și artiști români care, în timpul acestei cincimi de veac, au lăsat urme palpabile ale trecerii lor prin Școala Română din Cetatea Eternă, în arheologie, filologie, literatură, istorie, critică de artă, arhitectură, sculptură și pictură. Au fost, cu deschidere directă și rapidă către public, expoziții deschise în România și la Roma; au fost și rămân mărturie în biblioteci anualele Școlii de care Alexandru Marcu și colegii săi erau pe bună dreptate mândri: *Ephemeris Daco-Romana* și *Diplomatarium Italicum*, serii de volume foarte bine primite de mediile savante ale vremii și aflate printre cele mai binecunoscute periodice științifice românești în afara țării, apreciate până astăzi ca o sursă documentară de ținută. Totodată, Biblioteca Școlii era,

potrivit a afirmației aceluiași Alexandru Marcu, în contextul elogierii profesorului Emil Panaitescu, fost director al Școlii, una dintre cele ca și complete la acea dată pentru cultura română în străinătate pe de o parte, iar pe de alta, pentru însăși formarea și informarea propriilor bursieri și a multor străini, performanțe de care este încă departe chiar și la data notării și verificării acestor considerații de încheiere (aprilie 2003).

Înainte de a-și încheia conferința, Alexandru Marcu spunea: „Obiectiv, instituția academică pe care o prezintă atât de elogios faptele și trecutul său de două decenii este menită să asigure intelectualității românești și vieții noastre universitare personalități formate în acel mediu de supremă factură. În același timp, prestigiul României, prin ea, nu poate fi decât servit în concernul de spiritualitate străină din care face parte, alături de cele atâtea enumerate de noi, existente la Roma.

Dar, subiectiv, Școala Română din Roma reprezintă un plus a cărui valoare sufletească nu ne poate scăpa din vedere.

Școala aceasta românească este la Roma. Ea își asumă răspunderea de a menține și a întări, pe baze umaniste și naționale, programul marilor Latiniști de odinioară. De aceea nu putem uita, în momentul primei comemorări, chemarea ce i s'a îndreptat prin actul fundării de acum douăzeci de ani: să însemne un nou punct de orientare în mersul Culturii noastre. După actul cel mare al întemeierii poporului acesta, de către Roma, după actul de reîntemeiere în conștiința poporului românesc a obârșiei sale din Roma, prin opera Umaniștilor italieni din secolul al XV-lea, după aducerea acestui act în toată întinderea și adâncul sufletului românesc, prin învățații Transilvaniei, începând cu secolul al XVIII-lea, acum, prin institutul academic dela Roma, tineretul nostru studios reia calea.

Prin această menire, el își asumă totodată răspunderea menținerii vii a unei conștiințe care a constituit nu numai titlul de mândrie, dar însăși temeinicia existenței istorice a unui popor de muncitori și ostași ai unei cauze, care, rămânând națională, a putut să se integreze totodată în liniile desfășurării istorice a întregii

Europe, în care Roma, prin formele istorice noi pe care le-a creat nu odată, și-a avut mereu de spus cuvântul.” („20”, p. 9-10).

Am citat cu intenție din acest discurs ceva mai mult decât am făcut-o pentru anuarul venețian amintit anterior, pentru a face pe cât posibil vizibilă atitudinea autorului supus vremii sale mai curând formal decât științific, la capitolul din urmă observându-se, dacă se trece de unele formulări adaptate cu decență momentului, punctarea la obiect a etapelor și determinărilor istorice esențiale. Rezultă, cum am mai scris cu prilejul abia evocat, chipul inteligent în care Alexandru Marcu, fost decan al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din București, încerca să expună, din poziția politică nu tocmai comodă în care se afla atunci, propaganda culturală și de știință a țării sale. Un exemplu încă greu de urmat dacă nu chiar de neurmat până prea de curând.

*

Conferințele reproduse în broșura evocată aici urmau, după cea introductivă a lui Alexandru Marcu, ordinea rostirii lor la Radio, programată, pe cât se pare, potrivit ponderii și importanței domeniilor avute în vedere de însăși activitatea instituției aniversate. Începând cu Alexandru Marcu, urmașii lui Vasile Pârvan, într-un fel sau altul toți elevi ai săi, aveau în vedere o anume ordine a priorităților urmate de programele Școlii, mai cu seamă prin comparație cu acelea ale instituțiilor străine paralele din Roma (franceză, germană, americană ș.a.). Așadar, aceasta va fi fost rațiunea ordonării conferințelor susținute la Radio în 1941 după cea introductivă abia evocată. Ele au tratat atunci rezultatele obținute de membrii Școlii în arheologie (Radu Vulpe), istoric antică și filologie clasică (Dionisie M. Pippidi), istoria românilor (Mihail Berza) și istoria artelor ș.a. (Horia Teodoru). Pentru nevoile de completare a informațiilor propuse de cartea de față, mă voi opri cu precădere asupra celor dintâi două domenii, în măsura conexiunii lor firești, atingerea celorlalte fiind oferită numai de cazuri mai speciale.

*

Radu Vulpe (1899-1982), care, pe lângă o operă eminentă în materie de arheologie clasică, a lăsat în urmă un fiu, pe nume Alexandru Vulpe; la data la care scriu, acesta din urmă este de câțiva ani director al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române și un bun cunoscător de izvoare greco-latine pentru epoca veche de care se ocupă ca arheolog (de la epoca bronzului la cea a fierului inclusiv). Pe când își susținea conferința la Radio, Radu Vulpe era profesor la Universitatea din Iași, iar discursul său urmărea studiile de arheologie clasică și de preistorie. După introducerea propriei conferințe în care arăta universalismul contribuției românești la concertul internațional al cercetărilor de la Roma, Radu Vulpe nota, spre înțelegerea publicului de atunci, dar și, parcă predestinat, până la deschiderea înțelegerii contemporanilor noștri, rostul cel mai important al funcționării Școlii din Roma. Îl citez în cele ce urmează.

„Caracterul arheologic prin excelență al Școalei Române din Roma nu rezultă, prin urmare, dintr’o pură întâmplare sau din faptul că Școala a fost întemeiată prin vrednicia unui mare arheolog, ci se explică prin înseși condițiile care au dus la crearea acestei instituții. Și a fost un noroc hotărâtor că primul director al Școalei, cel care avea să-i înțeleagă rostul mai bine decât oricine, a fost tocmai o personalitate de valoare arheologului și istoricului Vasile Pârvan (1882-1927), care numai în curs de cinci ani, până la tragica sa moarte, avea să-i imprime un ritm de activitate intensă și severă și o formă de producție superioară. Continuată apoi, cu o pioasă consecvență și cu stăruință de către profesorul Emil Panaitescu, această formă avea să devină o aleasă tradiție.” („20”, p. 13-14).

Într-adevăr, împreună cu cei patru foarte tineri colaboratori ai săi cei mai apropiați, Alexandru Marcu, G.G. Mateescu, Paul Nicorescu și Emil Panaitescu, Vasile Pârvan a reușit, în primii cinci ani ai Școlii și, totodată, ultimii ai vieții sale prea scurte, să pună la punct programul și ritmul necesar formării bursierilor și al publicării sistematice a rezultatelor muncii acestora în anualele pe care le-a inițiat, deja numite mai sus, în prima parte

a prezentării conferinței lui Alexandru Marcu. Cei patru abia numiți au fost și primii autori publicați în prima dintre seriile amintite. În momentul evocării pe cale radiofonică, seria *Ephemeris Dacoromana* (mai jos *ED*) ajunsese la al IX-lea volum. Pentru a se înțelege mai bine ce s-a întâmplat cu noi, românii, după cel de al doilea război mondial din secolul al XX-lea, trebuie să amintesc faptul că ultimul număr din serie apărut până la data acestor note poartă abia numărul XI și a apărut, într-un tiraj mai degrabă confidențial, în anul 2000, fiind primul publicat după războiul al doilea mondial. Dar, până la a dezvolta (poate cu alt prilej) această istorie tristă, revin le ceea ce evoca Radu Vulpe în cuvântul său radiofonic. Mai întâi, spunea el, sprijinul savanților italieni a fost extrem de folositor Școlii, mai întâi prin Giuseppe Lugli, marele arheolog, timp de mai mulți ani consilier al Școlii, acestuia adăugându-i-se cel puțin șase alți arheologi italieni iluștri („20”, p. 15). Rezultatele s-au văzut repede și în mai multe direcții de cercetare: G.G. Mateescu (mort al doar 33 de ani), cu privire la traci în inscripții de la Roma și numele lor în teritoriile scito-sarmatice (*ED*, 1, 1923, p. 57-200 și 2, 1924, p. 223-238), Paul Nicorescu, bine cunoscut mai târziu pentru cercetările sale de la *Argamum* și *Tropaeum Traiani*, cu un studiu remarcabil referitor la mormântul Scipinilor și apoi rezultatele propriilor cercetări arheologice de la *Tyras* (*ED*, 1, 1923, p. 1-56 și 2, 1924, p. 378-415), Emil Panaitescu prin studiul „Portretul lui Decebal” și un altul topografic pentru orașul *Fidenae* (*ED*, 1, 1923, p. 387-413 și 2, 1924, p. 416-459). Ceva mai târziu, se vor afirma alți tineri care ulterior vor face carieră în domeniu: Constantin Daicoviciu cu o monografie a cetății *Castrimoenium* din *Latium* (*ED*, 4, 1930, p. 29-71) și Grigore Florescu, tot cu o monografie de sit roman din Italia, *Aricia*, și cu un studiu citat până astăzi despre monumentele funerare din *Dacia Superior* (*ED*, 3, 1925, p. 1-57 și 4, 1930, p. 72-148). Iată așadar o adaptare foarte rapidă a bursierilor români nu doar la nevoile cercetărilor istorice vechi din România, ci și la acelea din Italia, unde începeau să fie remarcați și citați. Seria acestor studii se îmbogățește repede și substanțial, continuând prin

reluarea experienței romane și italice în teritoriile legate de istoria românească, într-un sistem al cărui progres metodologic era tot mai clar de la un volum la altul al seriei *ED*. Urmând textul conferinței lui Radu Vulpe din 1941, se pot adăuga și reține mai multe nume care aveau să spună, ca și al conferențiarului însuși, mult și foarte mult pentru arheologia românească, în special cea clasică, în context național și european în perioada care a urmat. Îi numesc aici pe Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Vladimir Dumitrescu, Hortensia Dumitrescu, Gheorghe Ștefan, Grigore Avakian, Dumitru Tudor, Mihail Macrea, Emil Condurachi, toți prezenți în volumele următoare celor abia citate din *ED*, cu studii care au rămas până astăzi în bibliografia de specialitate, de la preistorie până la epoca Imperiului Roman Târziu inclusiv. Era un bilanț chiar monumental realizat într-un timp foarte scurt și aducător de speranță îndreptățită prin calitate, căruia i se adăugase atunci seria nouă de arheologi abia sosită la Școala Română din Roma sub direcțiunea profesorului Scarlat Lambrino („20”, p. 18), epigrafist eminent și, pe atunci, încă responsabil al cercetărilor arheologice de la Histria. Se aflau printre ei atunci, în timpul războiului, Dinu Adameșteanu și Ion Barnea, ultimii foști membri în viață ai Școlii la data notării acestor rânduri, până la prima serie de bursieri din 1999-2000 după o atât de lungă întrerupere.

*

Dionisie M. Pippidi (1905-1993), conferențiar la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București la data susținerii conferinței sale la Radio, nota în discursul său studiile de istorie antică și de filologie clasică datorate membrilor Școlii. Dacă, poate, acum și aici, legătura între aceste discipline și arheologie poate părea neclară pentru unii cititori, trebuie spus că experiența și practica ulterioară au arătat nevoia imperioasă a acestei pregătiri complexe, măcar și numai prin rezultatele de excepție obținute mai târziu, direct sau în colaborare, în materie de arheologie și domenii conexe inevitabile, de multe dintre numele evocate în conferința la care mă refer acum, urmând

expunerea din 1941. Se petrecea de fapt, sub îndrumarea și sfaturile lui Pârvan și Lugli, ceea ce mai târziu, într-o conferință publicată în 1933, Nicolae Iorga încerca să formuleze ca proiect („20”, p. 20, n.1): completarea informației istorice privindu-i pe români, de la preistorie la antichitatea clasică și, de asemenea, pentru epocile următoare. Prima etapă era în curs de a fi parțial împlinită prin studiile mai sus amintite ale lui G.G. Mateescu, ceva mai târziu completată de Radu Vulpe în cazul illirilor din Italia (ED, 3, 1925, p. 129-258) și pentru italicii din Dalmația de Constantin Daicoviciu (ED, 5, 1932, p. 57-122). Amândoi autori împlineau prin aceste studii un progres real pentru metodologia interpretării surselor epigrafice și literare antice. Li se alăturau cu alte valori de substanță Octavian Floca, deschizând o cale nouă studiului cultelor orientale din provincia *Dacia* (ED, 6, 1935, p. 204-239) și, pentru probleme lingvistice, între alții, Ion I. Russu, viitorul mare epigrafist, care se oprea atunci pentru început la limba și etnografia vechilor locuitori ai Macedoniei (ED, 8, 1938, p. 105-232). Dealtfel, ca și în acest caz, istoriografia românească legată de antichitatea clasică și postclasică avea să câștige imens prin formarea, tot atunci, la un nivel de mare ținută, a unei serii de filologi clasici, deveniți mai târziu editori de izvoare grecești și latinești, în original și în traducere, pentru nevoile acesteia. Printre ei, Haralamb Mihăescu își începea cariera savantă cu o ediție critică a traducerii latine din Dioscoride (ED, 8, 1938, p. 298-348), cea mai bună până atunci potrivit afirmației lui D.M. Pippidi („20”, p. 24). Mai înainte, Ștefan Bezdechi, ale cărui traduceri din surse antice sunt încă și astăzi căutate, publica în limba latină (sic!) un studiu privitor la gândirea lui Ioan Chrysostomul față de filosofia platonice și, utilizând un manuscris de la Vatican, 90 de scrisori ale lui Nikephoros Gregoras (ED, 1, 1923, p. 291-337 și 2, 1924, p. 239-377). Însfârșit, printre numele și lucrările evocate în această serie, trebuie să mă opresc la cel al lui Nicolae Lascu, autor al unui foarte frumos studiu aflat la limita dintre filologia și arheologia clasică: *Riflessi d'arte figurata nelle Metamorfosi di Ovidio* (ED, 6, 1935, p. 368-441). Autorul de atunci era cel care avea să

devină, la Cluj și în România, cel mai bun specialist în opera lui Ovidiu, poetul exilat și stins la *Tomis*. Însuși autorul conferinței, pe atunci încă tânărul D. M. Pippidi, publicase, tot ca membru al Școlii, un foarte atent studiu privitor la portret în istoriografia latină, urmărind cu deosebire imaginea lui Tiberius la Tacit (*ED*, 8, 1938, p. 233-297). Ca epigrafist, a fost de atunci încoace profesor și editor de inscripții, spre sfârșitul carierei devenind director al Institutului de Arheologie din București și al cercetărilor arheologice de la *Histria*. Revenind în încheiere la seria prezentată în 1941 la Radio de același autor, trebuie remarcată o trecere de-a dreptul spectaculoasă către evul mediu italian, printr-un studiu detaliat al lui Mihail Berza, *Amalfi preducale (596-957)*, foarte apreciat de specialiștii italieni la acea dată (*ED*, 8, 1938, p. 349-444; pentru reacția italiană, v. „20”, p. 26). După o perioadă de scoatere din Universitate la începutul regimului comunist, Mihail Berza avea să revină la cercetările sale, ajungând din 1963 chiar director al Institutului de Studii Sud-Est Europene din București al Academiei Române, din 1962 recăpătând drepturi universitare la Facultatea de Istorie a Universității din București spre formarea altor specialiști în istoria universală a evului mediu.

*

La prima vedere, s-ar putea crede că următoarele două conferințe, datorate în ordine lui **Mihail Berza** (1907-1978) și lui **Horia Teodoru** (1894-1976), prin înseși profesiunile în care au evoluat, nu au vreo legătură cu tema cărții de față. În realitate, cum sper dealtfel că se va înțelege din selecția de mai jos, se puneau la punct atunci, prin tematicile reprezentate de cei doi vorbitori, direcții de cercetare și formare legate, în terminologia de astăzi, de metodologie și interdisciplinaritate. Mihail Berza era atunci deja director adjunct al Institutului de Istorie „N. Iorga” din București, care poartă și astăzi numele marelui savant care-l întemeiase, încă de la data morții sale tragice. Conferința lui M. Berza purta titlul *Studii și documente privind istoria românilor* și, potrivit programului Școlii, se referea la investigațiile unor membri

ai acesteia în arhivele italiene. Această direcție avea să fie cel mai bine ilustrată prin publicare din 1925, în seria *Diplomatarum Italicum* (mai jos *DI*). Rezultatul a fost apariția în *DI* a peste 1500 de documente, potrivit spuselor lui M. Berza („20”, p. 26). Urmându-le în ordine cronologică, se poate observa suportul documentar de excepție adus medievisticii românești, de care latura arheologică avea de atunci înainte să profite informațional și, obligatoriu, să țină seamă (v. „20”, p. 27-35 și notele subsemnatului din Anuarul citat de la Veneția, p. 238-239).

Celălalt conferențiar, Horia Teodoru, era arhitect și profesor Școala de Arte Frumoase și încheia seria de la Radio cu o dare de seamă privind, generic vorbind, studii de istorie a artelor. Ca și în cazurile precedente, se remarcă amprenta lăsată de Vasile Pârvan, din nou, metodologic și etic, asupra acestui domeniu inclusiv. Mai mult încă, profesiunea diferită de a celorlalți a vorbitorului îl făcea atunci cu atât mai atent la rigorile științifice ale cercetării istorice, fapt remarcabil pentru calitatea impusă investigației. Dintre numele devenite, ca și cele de mai sus, ilustre în științele umane din România și de dincolo de ea, mă opresc la câteva a căror legătură cu arheologia a fost și rămâne, prin lucrările lor de atunci și ulterioare, directă și exemplară, marcând încă o dată, cum spuneam, deschiderea interdisciplinară imprimată de la Vasile Pârvan încoace, din proprie convingere și prin contactul direct cu cele mai avansate școli de specialitate. Așa de pildă, trebuie amintit, din seria prezentată de Horia Teodoru, Virgil Vătășianu care, în acel moment, era secretar al Școlii și care, într-un prim studiu mai însemnat, tratase originea și evoluția iconografică a adormirii Maicii Domnului (*ED*, VI, 1935, p. 1-49), găsiind elemente de început în epoca romană târzie, prin arta coptă și deschizând astfel o cale nouă de înțelegere până la iconografia evoluată din arta religioasă cunoscută din evul mediu în țările române. Începutul acestei formări de specialitate a dat roade pentru cel care avea să devină unul dintre cei mai proeminenți istorici de artă de la noi, pentru trecerea de la antichitate la evul mediu și apoi pentru epoca medievală în relație directă cu etapele

europene corespunzătoare, în condițiile folosirii sistematice a surselor arheologice.

Surse de aceeași natură au folosit, încă mai amplu, unii dintre arhitecții bursieri ai Școlii. Între aceștia, Ion Anton Popescu, mergând pas cu pas de la analiză până la propuneri de reconstituire, a pus în lumină valoarea ruinelor de pe Via Sacra de la poalele Palatinului, cu așa-numitele terme ale lui Elagabal, aducându-și prin rezultatele obținute aprecierea lui Vasile Pârvan, care i-a așezat studiul, după cum spunea H. Teodoru, la începutul nr. IV al *ED*, p. 1-28. Arhitectul Niculae Lupu, un om de o specială distincție așa cum l-am cunoscut în București spre amurgul vieții sale, a reconstituit, în afara obligațiilor de bursier, câteva monumente funerare romane din Isola Sacra de la Ostia, celebrul mare port al Romei la Marea Tîrcniană. Studiul a apărut într-o revistă italiană de specialitate, după spusele lui H. Teodoru, care însă nu a avut răgazul să o numească. N. Lupu a studiat îndeaproape ruinele numite de italieni Villa di Sette Bassi, aflată pe *via Latina* din apropierea Romei. A reușit o reconstituire-machetă a monumentului, care, spune H. Teodoru, „a figurat ca atare la strălucita expoziție a Imperiului ce a avut loc la Roma în anul 1937, pentru a trece apoi în colecțiile Statului italian” („20”, p. 40). Studiul corespunzător a apărut în *ED*, VII, 1937, p. 117-188.

La acestea, H. Teodoru a socotit de cuviință să adauge în locul citat mai sus: „Nu credem nepotrivit de a arăta aci, cu oarecare mândrie, că, după cum studenții români, pătrunzând în instituțiile noastre de cultură, cum ar fi de exemplu vestibulul Fundației Carol I” (azi Biblioteca Centrală Universitară, la data la care închei aceste note, aprilie 2003, încă neresaurată în interiorul aripii dinspre Palatul Regal după distrugerile din decembrie 1989, interior unde se va fi aflat macheta evocată în continuare), „găsesc reconstituirea în ipsos a monumentului de la Adamclisi făcută după planurile și studiile unui arhitect străin, tot așa, printr-o reciprocitate care ne face cinste, pentru cunoașterea vilelor din epoca imperială, tinerii studenți italieni găsesc în instituțiile lor de cultură macheta făcută de un tânăr arhitect român”. Din păcate, reciprocitatea pe care o evoca Horia Teodoru s-a dezechilibrat.

Din cele câteva copii ale machetei reprezentând reconstituirea monumentului triumfal de la Adamclisi lucrate către sfârșitul secolului al XIX-lea, cea mai bine păstrată se află la Institutul de Arheologie Clasică al Universității din Viena, unde am văzut-o prima și ultima dată în toamna anului 1993, când fusesem invitat acolo pentru a susține un curs special. Am avut atunci surpriza să constat că un student ajuns spre vârsta a treia care mă audia între ceilalți, în majoritate din generația tânără, fusese îndrumat spre o teză de licență privind istoricul și studiul acestor machete în raport cu descoperirea în sine și cu stadiul mai recent al cercetărilor monumentului în sine. Dezechilibrul mai sus enunțat se datorează faptului că, după acceptarea, la începutul anilor '70, a propunerii lui Radu Florescu de restaurare a monumentului cu metopele în partea centrală a tamburului cilindric al acestuia (și nu imediat sub cornișă cum propuseseră pe bună dreptate Gr. Tocilescu, O. Benndorf și G. Niemann și cum se vede în restituția grafică și pe machetele de atunci), singura machetă de la sfârșitul secolului al XIX-lea ca și întreagă din România pare să se păstreze încă la sediul podgoriei Murfatlar, care dealtfel a și folosit-o și încă o mai folosește ca reclamă pe mai multe din etichetele produselor sale, uneori cu inscripționări greșite vizând evocarea monumentului. Macheta (probabil tocmai pentru că era considerată depășită „științific” de către deținători) a fost dăruită atunci de conducerea Muzeului de Arheologie din Constanța fermei abia amintite, pe atunci de stat. O altă copie a aceleiași machete se află într-o stare deplorabilă în podul Institutului de Arheologie din București al Academiei Române, ca proprietate a Muzeului Național de Antichități, practic dezmoștenit la începutul anilor '70 pentru mobilarea Muzeului Național de Istorie a României înființat de atunci „prin hotărâre de Partid și de Stat” în localul Palatului Poștei de pe Calea Victoriei 12. Această instituție, cum spuneam și cu alte prilejuri, ajunsă astăzi una dintre cele mai onorabile de specialitate din țară, ar merita să dispună în completarea expoziției de o asemenea machetă, mai apropiată decât alte reconstituiri, grafice sau în machete, cea mai îndepărtată fiind cea în mărime naturală de pe miezul original al monumentului. Propunerea de

reconstituire cea mai demnă de reținut, până acum necombătută altfel decât verbal, se găsește în al II-lea volum al seriei monografice *Tropaeum Traiani* (București, 1984) și i se datorează fostului nostru coleg Mihai Sâmpetru, plecat dintre noi în 1996, de departe cel mai bun cunoscător al monumentului, în urma îndelungatelor și detaliatelor sale cercetări la fața locului.

Mari personalități ale școlii românești de istorie a arhitecturii și de restaurare a monumentelor istorice, cu deosebire a celor antice, aveau să devină, prin aceeași formare romană, între alții, Ștefan Balș, Grigore Ionescu și Richard Bordenache. Primul și-a început cariera cu o cercetare a ruinei bisericii Sant'Angelo de la Monte Raparo din Basilicata (regiune din sudul peninsulei italice unde avea să fie numit pentru mai mulți ani, după război, ca suprintendent pentru monumente, Dinu Adameșteanu). După spusele lui H. Teodoru, Ștefan Balș a reușit cu acel prilej să schimbe total perspectiva de până atunci asupra monumentului, demonstrând, în urma propriei cercetări, traseul cretan dinspre Asia Mică al formelor bizantine care se asociază acolo celor arabe (*ED*, V, 1932, p. 35-56). A avut o activitate merituoasă și nu îndeajuns apreciată ca arhitect în domeniul monumentelor; l-am cunoscut ceva mai bine când, cu experiența care îi era deja recunoscută între specialiști, pregătea un proiect pentru conservarea și restaurarea termelor romane de la *Dinogetia* (Garvăn, jud. Tulcea), o bijuterie în domeniu. Lansez din nou, și pe această cale, un apel pentru, încă mai sper, o recuperare (probabil din arhiva fostei Direcții a Monumentelor Istorice, instituție de foarte veche tradiție și specializare, desființată abuziv în octombrie 1977) a proiectului pe care Ștefan Balș îl realizase pe la sfârșitul anilor '60 pentru acel monument datorat epocii romane.

Un monument remarcabil pentru înțelegerea legăturii directe între arhitectura romană și cea bizantină timpurie, aflat și astăzi într-o stare de conservare demnă de invidiat, este biserica San Vitale din Ravenna, cu mozaicurile celebre aducând până la noi imaginile lui Iustinian și ale curții sale. Asupra acestui monument s-a oprit mai întâi, ca bursier al Școlii Române din Roma, arhitectul Grigore Ionescu, viitorul creator la București de

înalță școală în materie de istoria arhitecturii, printr-un studiu de planimetrie asupra edificiului, rămas până astăzi cel mai avizat în domeniu, în periodicul de specialitate și de largă recunoaștere *Felix Ravenna* nr. 1 din 1934 (p. 37-57). Nu insist asupra unor alte studii valoroase ale aceluiași arhitect, chiar dacă ele încă rămân importante, din nou, pentru monumente din Italia, dată fiind epoca mai târzie decât interesul prezentării de față.

În aceeași măsură aș putea trece de numele celui de al treilea arhitect notat mai sus, Richard Bordenache, al cărui prim studiu ca bursier al Școlii privea elemente arhitectonice legate de pătrundera normanzilor în Italia (*ED*, VII, 1937, p. 1-76), tocmai pentru că acesta interesează mai puțin tematica discursului prezent. Totuși, formația preponderent clasică a bursierilor de la Roma a făcut posibilă o competență apreciată și pusă în valoare măcar în parte a arhitectului numit pentru executarea și punerea în operă a unor proiecte de consolidare și de restaurare unor monumente greco-romane, în perioada în care, prin Direcția Monumentelor Istorice, i-a revenit puterea de control și chiar de decizie în domeniu (o parte din anii '60-'70). Unele segmente reușite ale restaurării parțiale din anii '70 a zidului de incintă al orașului roman *Tropaeum Traiani* stau mărturie și azi pentru competența arhitectului român de atunci, a cărui formație romană desigur a contat foarte mult în deciziile pe care trebuia să le ia de la un caz la altul, în condiții uneori imposibile din cauza politicii de dictat

*

În loc de concluzie, țin să amintesc rolul extrem de important pe care l-a avut Școala Română din Roma pentru formarea unei elite de specialiști al cărei rol formativ a putut fi chiar mai puternic decât dictatura comunistă. Afirm aceasta în directă cunoștință de cauză, deoarece este evident că, dincolo de constrângerile ei, personalitățile care i-au supraviețuit au reușit să transmită generației următoare nu doar bibliografie de specialitate ci și, mai important, metodă. Doar o primă reluare a funcției firești a Școlii (1999-2000) a dat foarte curând rezultate

remarcabile în formarea bursierilor (de exemplu, una dintre primele și încă rarele cotutele doctorale între București și Paris). Totodată, grație eforturilor acelorași bursieri români ai Școlii din prima serie postbelică, a devenit posibilă apariția nr. XI, primul după al doilea război mondial, din seria *Ephemeris Daco-Romana*, cuprinzând rezultatele cercetărilor acestora din perioada corespunzătoare. Țin să mai adaug, între altele, că afirmația lui Radu Vulpe din conferința evocată mai sus privind prioritatea de interes către arheologie cu deosebire clasică a Școlii Române din Roma era foarte bine înțeleasă către finele anului 1998 de către directorul ei de atunci recent numit, regretatul Marian Papahagi, italianist remarcabil. El era primul după al doilea război mondial care, ca director al Școlii, a primit seria dintâi de bursieri de specialitate ai statului român, prin eforturile proprii și prin cele ale colegilor care l-au sprijinit în acest sens din țară. Întârzierea sosirii bursierilor, datorată unor motive birocratice, a făcut ca aceștia, în mod cu totul dramatic, să-l găsească atunci când, în fine, la începutul anului 1999, li s-a acordat din țară dreptul de a pleca la Școală, pe patul plecării definitive dintre noi a încă tânărului profesor clujean.

Ceea ce nu trebuie uitat este, înainte de a încheia aceste considerații, efectul pe termen lung al politicii formative inițiate de Vasile Pârvan în bună înțelegere cu autoritățile române ale vremii. S-a văzut așadar, în urma acestei experiențe, că formarea la Roma pe această cale a celor mai bine pregătiți tineri în științe umane și arte, a contribuit foarte curând la aducerea în prim plan social a unei elite noi și de calitate intelectuală remarcabilă, cu efecte pe durată lungă, până în zilele apariției în carte a acestor gânduri inclusiv. Segmente speciale și chiar remarcabile de înregistrat în această serie se regăsesc și în unele manuscrise, pe care trebuie să le păstrăm pentru valoarea lor documentară și pe care încă o avem de comentat, cuprinzând, dincolo de adversitățile prea îndelungi, legătura cu bunul simț și cu normalitatea, atât de greu de recuperat la nivel național general.

Alexandru Banea